

Sovjetunionen 1960

Dagbok från Leningrad och Moskva

Detta är en dagbok som jag skrev för femtio år sedan under en resa till Finland och Sovjetunionen. Med på resan var studenter vid Stockholms högskolas geografiska fakultet ledda av Staffan Helmfrid. Syftet med resan var bland annat att inleda förbindelser med sovjetiska geografer inför den Internationella Geografikongressen i Stockholm hösten 1960. Dagboken skrevs 7 till 17 juni 1960. I dag finner jag dagboken lite naiv och färgad av det faktum att jag var nyförlovad med en geografistuderande, även han med på resan.

7 juni – Helsingfors

Vi for med båt till Helsingfors. Gott smörgåsbord. Logi à la luffare. Firade min fästmans födelsedag kl 24.00.

8 juni – till Sovjetunionen

Åkte direkt till Centralstationen i Helsingfors. Ett ryskt tåg med ånglok väntade. I vagnen vita dukar, te i glas. Det finska landskapet var oskiftat, ej täckdikat, långa parceller. Boskap med långa horn. Fattigt men välskött.

Lättvindig finsk tull i Viborg. Omständlig rysk tulldeklaration: pengar, obligationer, smycken, opium, antikviteter, vapen. Passkontrollen mycket petig. Beväpnade soldater utanför tåget. Kolossalskulpturer av Lenin och Stalin i vänthallen. Fotoför-

bud i gränzonen. Igenvuxet och vanvårdat landskap med eländiga hus. Vi betittades liksom vi betittade ryssarna. Staffan Helmfrid blev av med sin film, när han fotograferade några småpojkar som fiskade. Några aktivister upplyste om att det inte fanns några pojkar där?!

Vi for sedan genom ett tröstlöst landskap. En man vallade två kor, en gumma hämtade vatten i sin hink från en vattenpöhl. Leningrads utkanter förslummade.

Anlände sent till Hotell Moskovskaja, ett stort hotell. Jag delade rum med två andra flickor. Rummet var möblerat med sjukhussängar. Toalett och bad i korridoren. Mycket personal överallt. Matsal i 1880–90-talsstil. Skjortklädda musiker spelade jazz. De kvinnliga hade en städrocksliknande klänning. »Nattklubbsdrottningen» var dock klädd i svart med långa vantar. Hovmästaren talade tyska annars bara rysktalande personal. En rysk dam blev utkörd ur badrummet när vi ville bada. I badet fick man hjälp med ryggborstning. Radio och högtalare fanns i varje rum med propaganda eller skrälmusik.

9 juni – Leningrad

Intouristguiden Beata (svensktalande) mötte med en buss. Bussturen gick till Nevastranden, där en imponerande rad av vackra hus från tsartiden var belägna. De historiska husen var väl underhållna. Vi pas-

serade Peter Paulsfästningen, katedralen med tsarfamiljens gravkammare, Vinterpalatset, före detta Börsen nu marinmuseum, universitetet, Konstakademin, Decembristernas palats med Foucaults pendel, Peter den stores staty med ormen, symbolen för Sverige, vilket Beata finkänsligt inte påpekade med flera sevärd hus och statyer.

Leningrad blev svårt skadat under kriget. Under den långa belägringen tilldelades invånarna 125 gram bröd om dagen, kött var lika med kattkött. Staden utnämndes till hjältestad tillsammans med Moskva, Stalingrad och Odessa.

Efter lunch besökte vi Alexanderkolonnen »folkets seger mot Napoleon», och Vinterpalatset med ny folktribun. Lite historik om blodiga söndagen 1905, då tsaren gav order om att skjuta de vapenlösa arbetarna. Numera är Palatsstorget festtorg för 1 maj- och 7 novemberfestligheterna.

Hela eftermiddagen tittade vi på den ena sevärdheten efter den andra: Marsfältet med en eviga elden (»revolutionens ande som lever i evighet») och kryssaren Aurora (»hedersmärket över revolutionen och som öppnade revolutionens portar för Sovjet»).

Beata var väl påläst. Tolv verksamma kyrkor av sex olika samfund (dock såg vi många kyrkor som användes till helt annat än kyrklig verksamhet eller som var helt förfallna), kulturhus för varje stadsdel, hederstavlor för arbetsprestationer, Segerparken, som sköttes av skolbarn och till sist Leninstadion med sina 100 000 sittplatser (figur 1).

Programmet ändrades litet då och då. Vi besökte därför det magnifika Petrodvorets, S:t Peterburgs Versailles med de vackra nyförgyllda fontänerna och parkens välskötta planteringar i stället för en stadsgeografisk rundtur i ytterområdena. Så blev

Figur 1. Leninstadion i Leningrad.
Foto: Vera Sisefsky 1960.

det efter en lång dag middag med ungefär samma meny som gårdagens beniga kycklingsoppa.

På kvällen såg vi en traditionell uppsättning av baletten Svansjön.

10 juni – finkultur och svarta affärer
Rundtur i den oerhört påkostade och prydliga Metron. Stuck- och armatur som i ett palats.

Fjorton marmorbrott har levererat marmor till de olika stationerna som var och en har ett historiskt motiv. Byggherrarna har tilldelats Leninordern.

Vinterpalatsets (Erimitagets) konstsamlingar var imponerande: Rembrandt, Murillo, Velazquez, da Vinci, El Greco men det som också var sevärt var den stora samlingen impressionister. En hel sal Cezanne, en sal Matisse, en sal Picasso och tjugo tavlor av Gauguin från Tahiti.

Så besökte vi universitetets geografiska sektion, ganska nedsliten, i ganska ruffiga kvarter. Anslagstavlor var fulla av propaganda. Professorerna kunde inte tala främmande språk (eller fick inte?). Allt tolkades.

Promenad på Nevski Prospekt. Långa köer utanför matbutiker, mycket folk som flanerade. De är skiftesarbetare påpekade vår guide som inte ville erkänna att det fanns någon arbetslöshet. På gatan såldes kvassvälling, saft och te. På bakgatorna fanns små fabriker och verkstäder i bottenvåningen. Mycket nära Nevski Prospekt fanns otroliga bakgårdar och stora vedupplag.

Långa köer till affärer och kommunikationer. Vi köade för att besöka det bästa konditoriet. De hade verkliga goda bakel-

ser. Pampar köar inte. Vi hade svårigheter både att röra oss på egen hand och att fotografera.

Stiljagi-ungdomar höll till utanför vårt hotell och svartabörskommersen var livlig. Svensk konfektion mot rubel. Två av våra kamrater blev haffade av polisen på väg ut med en bag med kläder. En av dem blev av med sina skor och fick gå i tofflor resten av resan. Svartabörshajarna var försvunna i ett nafs.

Besöket på Kirovverken inställdes av okänd anledning. Inget annat företag kunde heller visas.

11 juni – haffad av polisen

På morgonen saknades en av våra studenter. Så småningom framkom att han hämtats tidigt på morgonen på sitt rum (som genast uthyrdes) för olagliga penningtransaktioner. Han fick på polisstationen identifiera personen han hade haft affärer med. (Denne fick kanske fängelse för sin medverkan.)

Nu var vår guide Beata i upplösningstillstånd. Dagen innan hade brevlådorna oförklarligt försvunnit utanför hotellet och märkena övermålat. Vår ankomst till Leningrad hade annonserats i radio och väckt ett visst intresse. En del ungdomar samlades utanför vårt hotell. I samspråk med några framkom att de inte var särskilt nutidsorienterade. De visste tex inte att Pasternak var död. Utanför hotellet fanns också civil polis.

På väg till Tsarskoje Selo kastades en sten mot bussen, då någon försökte ta ett foto av något annat än ett turistobjekt. Tsarskoje Selo förstördes under kriget och var delvis i skräpigt skick men sex rum

Figur 2. »Endagssemesterfirare» i Tsarskoje Selo. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Figur 3. Gatusoperska utanför Hotel Moskovskaja, Leningrad. Till vänster en stiljagi, en ungdomsstil i Sovjetunionen. Foto: Vera Sisefsky 1960.

var pietetsfullt restaurerade. Tofflor tillhandahölls för en promenad genom rummen. I parken mötte vi en del män som enligt Beata hade endagarsemester och tillbringade dagen med schack, gitarrspel och sång (figur 2). Någon arbetslöshet fanns inte enligt Beata, men väldigt gott om personal på hotellet, i parkerna och på gatorna som sysslade med renhållning och rensning (figur 3).

Sedan den till polisstationen förda kamraten till Beatas lätnad återkommit efter någon ängslan var det tid att åka till Leningrads flygplats för att med jetplan flyga till Moskva. Efter en timmes flyg landade vi i Moskva och möttes av en buss och en ny intouristguide, Ljuba, och efter en timmes färd var vi i hotell Bukarest strax bakom Röda torget. Min rumskamrat och jag fick disponera ett sovrum och en salong med utsikt över Röda torget, Kreml, Vasilijkatedralen och vaktavlösningen vid Leninmausoleet.

Efter middagen tilläts vi att promenera runt Röda torget. I fönstret till statliga

varuhuset GUM fanns en hel del fina varor. (Det visade sig sedan att utbudet var sämre inne i varuhuset.) Svartabörshandeln pågick helt öppet utanför hotellet. Många välklädda engelsktalande ungdomar (*stiljagi*) bytte rubel mot annan valuta. (Var det partipamparnas barn?)

12 juni – Moskva

Stadsgeografisk exkursion genom först innerstaden tillsammans med en »kamrat» från universitetet. Först Vita staden innanför Kremlmurarna med kyrkor och Högsta Sovjet och sedan de olika ringarna av bebyggelse som vi kunde följa på en utdelad karta. Nybyggda ganska trista bostadshus i utkanterna. Stannade vid konditori Snöflingan för att dricka en läskedryck, men den var som vanligt slut. Åt däremot en utmärkt lunch på National, ett av Moskvas bästa kök.

Fri eftermiddag som vi tillbringade på det förvirrande stora varuhuset GUM. Där var gallerier och separata butiker och mas-

Figur 4. Bostadshus utanför turiststråken i Moskva. Foto: Vera Sisefsky 1960.

sor av olika avdelningar. Jag köpte temugor av glas på ett håll, betalade på ett annat, köpte metallställningar till muggarna på ett tredje, betalade på ett fjärde. Expediterna talade eller ville inte tala annat än ryska. De var dessutom ganska otrevliga. Varorna inne i varuhuset var färre och sämre än i skyltfönstren. Souvenirer fanns det gott

om. Jag och min fästman köpte en tartarmössa, en nåldyna av elfenben, en pojkdocka i ryska kläder och en matrioschka (babuschka) i trä.

Middag på National och sedan såg vi en sångarfest (mest kampsånger) och folkdanser på ett torg. Utan besvärande sällskap tog vi sedan en promenad i mindre representativa kvarter (figur 4). Vi såg bostäder och skomakeri inrymda i kyrkor, fullt med berusade människor på gatorna och vi kikade in i ett bostadsrum fyllt av fyra bäddar. Men gatorna var rena liksom tunnelbanan. Böter för den som snuskar ner liksom för den som inte håller sin bil ren.

13 juni – förljugen mässa och rysk kaviar

Vi besökte den stora Jordbruks- och industrimässan. Ett bra exempel på förljugenhet. Här fanns lyx och överflöd: tempel, pagoder, fontäner, rabatter och varor i mängd. Varje sovjetrepublik hade sin utställningshall (figur 5). Alla upptänkliga stilar var representerade.

Figur 5. Sovjetrepubliken Kazakstans paviljong på Jordbruks- och industrimässan i Moskva. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Modeller av de sista sputnikarna fanns i en särskild utställningshall (figur 6).

Mycket statistik skulle belysa alla framsteg, dock började sällan kurvorna på noll. Vårt besök på ZIL-bil utställningen inhäberades. De anställda hade kanske endagssemester? I stället fick vi en båtturné på Moskvafloden till Gorkijparken, där det nedskjutna USA-planet (figur 7) med utrustning stolt visades. En bandspelare sattes (omärkligt!?) på när den svenska gruppen kom. Utställningen var livligt besökt och här fanns text både på ryska och engelska. (Planet visade sig ju vara ett spionplan, vilket USA från början förnekade.)

På kvällen var min fästman och jag ute och festade på Moskvas lyxhotell och åt rysk kaviar och drack rysk champagne, inte särskilt dyrt. Hotellet var i 1920–30-talsstil med stor jazzorkester, som spelade

för en publik i arbets skjortor. Här som nästan överallt talade kypare och servitörer bara ryska.

14 juni – Kreml, och utanför turiststråken

Besök i Kreml. Vi såg Ärkeängelskatedralen och Maria Himmelfärdskyrka där en gumma gjorde korstecknet och grät framför ikonerna, Fasettkammaren, Klockornas tsar som aldrig kom att användas (figur 8) och Kanonernas tsar som är farligare att skjuta med än att bli skjuten av (figur 9).

Så var det Livrustkammarens tur med tronstol, kronor, pälsmösskronor, hästklädlar, galavagnar, drottningkläder, brynjor, vapen, svenska krigsattiraljer och svenskt silver, ikoner, sköldar, serviser, pokaler och ryska påskägg.

Figur 6. Sovjetunionen var först i rymden och vann rymdkapplöpningen. Här en Sputnik från 1950-talet. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Figur 7. Det nedskjutna amerikanska spionplanet Lockheed U-2 utställt i Gorkijparken, Moskva. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Figur 8. Klockornas tsar. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Figur 9. Kanonernas tsar, min fästman Harald Sundberg och kurskamrat Eva Nobel. Foto: Vera Sisefsky 1960.

En 1–2 km lång kö ledde in till Lenin-Stalinmausoleet (figur 10). Vi lotsades in utan att köa. Lenin såg sjuk och skrabbig ut medan Stalin såg ut att fridfullt sova.

På eftermiddagen improviserades en busstur, dock inte till de delar som Staffan Helmfrid ville vi skulle besöka. Chauffö-

ren hittade inte, gatorna blev plötsligt enkelriktade. Vi fick se klostret Novopaskij, där en kyrka var öppen. Äldre kvinnor i fattiga kläder grät och gjorde korstecknet och bad knäböjande. Inne i kyrkan låg en liten flicka i en öppen kista. Allt gjorde ett beklämmande intryck.

Figur 10. Röda torget med kön till Leninmausoleet. I fonden Vasilijkatedralen. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Passerade kanten av Moskvas för turister förbjudna område. Mycket trist och fattigt. Åkte också Moskvas välstädade men överdekorerade tunnelbana från 1930.

På kvällen var det en festlig operaföreställning på Bolsjojteatern av Glinkas *Livet för tsaren*. Här sparades inte på praktfulla dekorationer och vackra dräkter, allt i klassisk operastil. På scenen infördes i en av masscenerna levande hästar. I mellanakterna serverades champagne och smårätter. Salongen var praktfull i guld, fem rader med tsarens loge fortfarande kvar. Efter föreställningen samlades vi på ett av hotellrummen och snackade i oss massor med äkta rysk kaviar och drack rysk champagne i tandborstmuggarna. Några berättade då om sina kontroverser med folkpolisen.

15 & 16 juni – geografi i SSSR och till Finland

I dag var det Lomonossovuniversitetets tur. Storståtligt och överlastat i stil med annan modern sovjetisk offentlig arkitektur. Fin utsikt från Leninberget mot bland annat Högsta Sovjet-ledamöternas villaområde. Vi fick en utförlig presentation av hur studierna på geografiska fakulteten planeras. 2/3 av undervisningen är föreläsningar och laborationer. 1/3 är fältarbete, planeringsarbete och diskussioner. Dessutom bedrivs forskningsarbete. Både dag- kvälls- och korrespondensstudier förekommer.

Delmomenten i studierna: allmän geografi, klimatologi, oceanografi, jordartslära, fysisk geografi, hydrologi, ekonomisk geografi för SSSR (Sovjetunionen), ekonomisk geografi för kapitalistländerna och ekonomisk geografi för kommunistländerna.

Figur 11. Kolchos-by längs järnvägen mellan Leningrad och Moskva. Foto: Vera Sisefsky 1960.

Lomonossovuniversitetet har eget tryckeri och utger både tidskrifter och böcker. Studieböcker lånas ut och återlämnas i gott skick. 85 % av studenterna får stipendier och 30 % får studentrum med städning. Vi fick inte tillfälle att träffa några studenter då de märkligt just i dag var på exkursion. Däremot fick vår ledning kontakt med några lärare och professorer.

Sista eftermiddagen var fri för tex ytterligare inköp på varuhuset GUM. Så packade vi för vidare resa till Leningrad (figur 11) och Helsingfors i en mycket prydlig och rymlig sovvagnskupé. Tåget genomletades grundligt av beväpnade tullmän både inne och ute under tåget efter flyktingar. Efter en lång tågresan nådde vi Helsingfors och studenthotellet Satakuntatalo.

17 juni – Helsingfors–Stockholm

Förmiddagen ägnades åt sightseeing i centrala Helsingfors. Fint väder under båtresan

till Stockholm. En rysk ungdomsgrupp på resa till Sverige underhöll oss med väl inövade och välljudande sånger. Där hade vi inte mycket att komma med till svar.

* * *

Sammanfattningsvis var vår studieresa mycket intressant kanske mest för all konst och kultur vi fick uppleva, kanske mindre givande ur geografisk synpunkt. Små glimtar av hur den vanlige sovjetmedborgaren har det fick vi i alla fall uppleva. En mer naturgeografiskt intressant upplevelse var den fina gula sand som fyllde luften en dag i Moskva. Stoff från Gobiöknen förmodar jag. I övrigt var vädret varmt och soligt. En del egendomligheter har jag noterat. Turis-

ter behöver inte köa, på museer byter man sina skor mot tofflor, många kyrkor är förfallna eller används till helt andra ändamål än de var avsedda för. Mycket folk arbetar ineffektivt i parker och på gatorna med gammaldags redskap. Men stadsmiljön hålls mycket ren och prydd även på detta sätt. Biltrafiken är gles men kollektivtrafiken mycket utnyttjad. Maten var ganska enahanda men goda sallader med lök, gurka, rädisor och sur grädde. Gott bröd och goda piroger. Många av våra upplevelser verkade tillrättalagda för turister eller var rena potemkukulisserna. Snopet att så många programpunkter utgick utan att vi egentligen förstod varför. (Eller förstod vi varför?)

*Vera Sundberg (född Sisefsky) är adjunkt i geografi, biologi och kemi, som pensionär också aktiv i geografiundervisningen vid Folkuniversitetet.
Mejl: vera.sundberg@swipnet.se*

Kort kommentar från exkursionsledaren

Det var ett nöje att läsa Vera Sisefskys träffsäkra dagboksanteckningar från exkursionen till Leningrad-Moskva 1960! De väcker många minnen från en förgången värld, som här kunde fylla flera sidor.

I juli–augusti 1960 skulle den XIX:e Internationella Geografkongressen äga rum med exkursioner och symposier i de fem nordiska länderna men huvudkongressen i Stockholm. Det var den första och hittills enda gången Internationella Geografunionens kongress förlagts till Norden. Jag var av de fem ländernas nationalkommittéer

utsedd att som generalsekreterare svara för organisationen. För att diskutera frågor kring det sovjetiska deltagandet önskade den sovjetiska nationalkommittén ett sammanträffande i Moskva. Detta var bakgrunden till valet av årets exkursionsmål.

För oss gav exkursionen erfarenheter av de villkor som den sovjetiska verkligheten ställde för besökare. Ett i förväg överenskommet och i detalj godkänt program nonchalerades med uppenbart förljugna motiveringar av Intourist, en gren av KGB, där turistguiderna hade officersrang. Man körde

standardprogrammet för utländska turister! Det måste även professorerna vid Lomonosovuniversitetet i Moskva rätta sig efter.

Men våra vakna studenter fick ändå många glimtar av livet i den kommunistiska diktaturen; den offentliga förljugenheten, hemlighetsmakeriet (inga kartor! Och man blev förfärad över den kartkopia över staden som jag kopierat ur Nordisk Familjebok och tagit med åt deltagarna!), ständig övervakning, rädsla för kontakt med utlänningar, okunnighet, kronisk varubrist och fattigdom. Därtill kom den vid denna tid särskilt utbredda svarthandeln med valuta

och spionhysterin efter nedskjutningen av det amerikanska U-2 planet, som var utställt i Gorkijparken.

Den viktigaste frågan för kollegerna i öster var att få mitt löfte att personligen ordna hotell etc i Stockholm för de åtta ledande sovjetiska deltagarna. Man visste att vi hade RESO som kongressresebyrå och att RESO hade relationer med Intourist! Övriga 92 sovjetiska deltagare skulle logeras på ett sovjetiskt fartyg i frihamnen. Jag lovade, men litade helt på min vän RESO-direktörens förståelse för kollegornas önskningar...

*Staffan Helmfrid, då 33 år och fil.lic, nu professor emeritus vid
Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet
och fd rektor, Stockholms universitet.
Mejl: staffan.helmfrid@swipnet.se*